

Agnieszka Kurkowska*

Wdrażanie tradycyjnego wzornictwa jako sposób rozpoznawania nowozasiedlanych miejsc i aktywizacji małych społeczności lokalnych.

Introducing of traditional designing as a method of recognizing new settled places and activating small local communities.

1. Wstęp

Prowadzone poniżej rozważania odnoszą się do małych społeczności lokalnych na obszarze Pomorza Środkowego, a szczególnie nowych mieszkańców wsi znajdujących się na przedmieściach. Rozwijające się w ten sposób nowe struktury społeczne funkcjonują w określonej kulturze. Dobrze jeśli towarzyszące im działania przestrzenne i plastyczne przyczyniają się do dobrego rozpoznawania nowozasiedlanych miejsc, korzystając z wypracowanych przez wieki określonych wzorów obiektów przestrzennych, ich wyposażenia i wykorzystywanych zdobień w architekturze i sztuce lokalnej. Trzeba pamiętać, że wszelkie działania przestrzenne, oznaczają nie tylko aranżację przestrzeni, ale też czasu, znaczeń i komunikacji, a w ujęciu podmiotowym – budowania relacji człowiek – człowiek, człowiek – przedmiot – człowiek [2]. W analizowanym zagadnieniu mamy do czynienia rdzenną ludnością kaszubską i przybyszami z innych innych środowisk oraz oddziaływaniem projektantów, w tym architektów, poprzez obiekty architektoniczne na ich mieszkańców i użytkowników. Jest oczywistym oczekiwaniem wobec nowoprzybyłych członków małych społeczności lokalnych oraz realizowanych przez nich obiektów architektonicznych, że brane pod uwagę będą ich walory pozautilitarne w oparciu o szeroko rozumianą kulturę społeczeństwa, w którym mają zaistnieć. Wśród czynników decydujących o tworzeniu więzi społecznych, które powinny być rozważana w procesie projektowania, można wyróżnić rozpoznanie lokalnej historii oraz

wzornictwa związanych z określonym regionem, a także uszanowanie obowiązujących tradycji i obyczajów. Wspomaga to budowanie więzi z nowym miejscem zamieszkania.

Kaszuby są jednym z obszarów w Polsce o szczególnej spuściźnie wzorniczej. Historycznie zajmują one obszar w pionowym pasie od morza Bałtyckiego (na zachód od półwyspu helskiego) po bory tucholskie. Można w nim wydzielić nieznacznie zróżnicowane pod względem kulturowym podoobszary: Pas Nadmorski, Kaszuby Północne, Kaszuby Środkowe, Kaszuby Zachodnie i Kaszuby Południowe. Budownictwo regionalne na Kaszubach posiada bogate wielowiekowe tradycje. Niestety po 1945 roku, a szczególnie po 1970, obserwuje się niestety zanik budownictwa tradycyjnego, ludowego. Powstałe do tej cezury budynki cechuje widoczna, bardzo charakterystyczna spójność formalna i wzornicza pomimo bogactwa stosowanych rozwiązań funkcjonalnych (rozplanowanie domu mieszkalnego) i konstrukcyjnych. Kaszubscy budowniczy planując i realizując obiekty przestrzenne poruszali się w określonych modułach przestrzennych [9] i kultywowali wzornictwo, z którym identyfikowali się przez wieki .

Na Kaszubach wciąż możemy odnaleźć elementy zabytkowego i bardziej współczesnego ludowego budownictwa regionalnego czytelne w różnych skalach. Warto przypomnieć za Baranowskim, że *„kwestia regionalizmu w architekturze dotyczy pojęcia architektury w jej najszerszym rozumieniu, obejmującego zarówno projektowanie budynku i jego najbliższego otoczenia, elementów zagospodarowania terenu, jak i kształtowanie zespołów zabudowy i wreszcie kształtowanie krajobrazu”* [1]. I tak, w krajobrazie odnajdujemy je jako przestrzenne uformowania urbanistyczne, obejmujące zabudowę wraz z układem pól i dróg, czytelne pozostały często dyspozycje w obrębie wsi i samej zagrody oraz sama struktura budynku (forma, konstrukcja, detal, materiał) wraz z jego umeblowanym wnętrzem. Trzeba zaznaczyć, że największym skupiskiem zabudowy kaszubskiej, o regionalnym charakterze zabytkowym, jest

Muzeum¹ – Kaszubski Park Etnograficzny we Wdzydzach (prezentujący różnorodne obiekty w terenie w ich naturalnych relacjach wzajemnych i topograficznych).

Z diagnozy stanu aktualnego wynika, że we współczesnych projektach obiektów mieszkalnych lub gospodarczych, a także w założeniach urbanistycznych w skali zagrody lub wsi na obszarze Kaszub, elementy wzornictwa regionalnego występują zbyt rzadko. Przybierają przy tym zazwyczaj wypaczoną formę, wynikającą z niezrozumienia przedkładanych tu zagadnień lub być może rozbieżnych zachowań i oczekiwań społecznych. Baranowski zauważa niebagatelny problem kojarzenia po II wojnie światowej tradycji budownictwa wiejskiego (w imię społecznego awansu) z biedą i zacofaniem, a nawet zgrzebnością. Wiąże się to z poszukiwaniem jakoby alternatywy „w klockowej niby-miejskiej zabudowie pozbawionej jakiegokolwiek kontekstu kulturowego” [1]. Wskutek tej destrukcyjnej filozofii, prowadzone odtąd działania przestrzenne ignorowały tradycyjną sztukę budowlaną i wzorniczą, osłabiły również poczucie tożsamości kulturowej mieszkańców wsi, co stanowi aktualnie poważny problem społeczny [1]. Współczesne siedliska często również nie stanowią homogenicznej społeczności związanej etnicznie i historycznie z miejscem zamieszkania co nie sprzyja kontynuowaniu tradycji budowlanej. Często zauważa się dzisiaj całkowite oderwanie od charakterystycznych form kaszubskich „czy to na skutek naśladownictwa form małomiasteczkowych lub realizowania gotowych znormalizowanych budynków zaprojektowanych przez architektów, czy też na skutek wykorzystywania całkowicie nowych materiałów i technologii budowlanych całkowicie zmieniających charakter dawnego budownictwa [8]”.

2. Tradycyjne wzornictwo kaszubskie

Wzornictwo Kaszubskie rozumiane jest w tym opracowaniu jako charakterystyczne dla tego regionu układy zabudowań, schematy organizacji przestrzeni w skali wsi, zagrody i domu

¹ Muzeum to zostało założone przez Lzydorę i Teodora Gulgowskich w 1929 roku

mieszkalnego, czy formy obiektów, pozostających w unikalnych relacjach z przyrodą i małą architekturą towarzyszącą. Kaszubskie wzory ujawniają również meble, przedmioty użytkowe, oraz zdobione elementy konstrukcyjne i wykończeniowe, a także elementy dekoracyjne i sztuka ludowa.

Obiekty architektoniczne powstałe w kulturze kaszubskiej, to przede wszystkim wytwory sztuki rzemieślniczej. Przez wiele wieków była to architektura powstająca bez udziału architektów. Relacje przestrzenne uzyskane w budowanych obiektach są w pewnej mierze spuścizną określonej tradycji, wzorców przestrzennych, ponadto stanowią prostą odpowiedź na potrzeby i oczekiwania społeczne oraz uwarunkowania przyrodnicze, w tym topograficzne, geologiczne i klimatyczne (następstwo cykliczne pór roku, zmienność temperatur, opadów, wiatru). Tak silne uzależnienie od uwarunkowań aktualnych w dzisiejszych realiach może stanowić punkt wyjścia dla formułowania programu aktywizującego lokalne społeczności, opartego o edukowanie w dziedzinie lokalnego wzornictwa.

Na sztukę rzemieślniczą składają się: wiedza o fundamentowaniu, konstruowaniu ścian, stropów i dachów z ich pokryciem, systemie grzewczym, konstrukcji stolarki okiennej, czy drzwiowej. Rzemiosłu towarzyszą: właściwa skala, proporcje, proste i funkcjonalne rozwiązania przestrzenne i materiałowo - konstrukcyjne. W spuściznie kultury kaszubskiej odnajdujemy elementy wyposażenia: meble, tkaniny, dekoracje ścienne, obrazy (w tym malowane na szkle), rzeźby, grafikę, hafty, zgodne z utrwalonym tradycją wzornikiem i kolorystyką.

Trzeba zaznaczyć, że aktualnie w kontekście ewidentnych różnic kulturowych niehomogenicznych społeczności zaburzeniu ulega współczesne odczytywanie wzornictwa kaszubskiego (np. relacje przestrzenne, struktura bryły obiektu, symbolika barw). Przekaz wizualny staje się częściowo niezrozumiały, a to prowadzi do nieprawidłowego odczytania w procesie odbioru obiektów architektonicznych. Szczęśliwie wiele elementów, składających się na

strukturę kreacji przestrzennej w budownictwie ludowym regionu kaszubskiego pochodzi z uniwersalnego języka form. Ówczesni twórcy odnosili swoje wytwory do skali ludzkiej, do podstawowych ludzkich potrzeb, czerpiąc często inspiracje dla swojej twórczości z przyrody, konstrukcyjnych właściwości stosowanych materiałów i ich naturalnej dekoracyjności. W ten sposób operowali językiem znaczeń zrozumiałym dla współczesnego odbiorcy pomimo upływu wieków. Można w tym fakcie upatrywać potwierdzenia celowości prowadzenia działań, których przedmiotem jest ponowne wdrażanie regionalnych kaszubskich wzorów i form.

W obecnie panującym chaosie przestrzennym, przy przeważającym braku dbałości estetycznej o formę i wykończenie obiektów architektonicznych, czytelne reguły obowiązujące w dawnej zabudowie urzekają ładem, celowością, zrozumieniem dla wartości pochodzących z pewnego uporządkowania estetycznego i formalnego. Trudno nie docenić ponadczasowych wzorów i ich unikalnej barwności wywiedzionej z lokalnej przyrody i kultury. Doceniamy też formę obiektów osadzonych w krajobrazie, w zagrodowym układzie osad. Powracamy do lokalnych, naturalnych materiałów, by uczyć się na nowo ówczesnej energooszczędności oraz poszukiwać śladów zagubionej, zapomnianej historii i honorować reguły proekologicznego gospodarowania przestrzenią i zasobami przyrody. *„W zasadzie nie ma [...] powrotu do dawnych rozwiązań, odrzuconych elementów dziedzictwa /którego najcenniejsze wytwory trafiają zwykle do muzeów/, gdyż zmieniły się warunki, które je kształtowały. Niewątpliwie można jednak i należy zadbać o przeniesienie niektórych treści, nawet wówczas, gdy nadana im zostanie nowa funkcja - dekoracji lub symbolu”.*[9]

Budownictwo w regionie Kaszub, jak już wspomniano wcześniej, wpisuje się w lokalne warunki topograficzne. Obiekty rozmieszczone są zgodnie z ukształtowaniem terenu i ówczesnymi warunkami lokacyjnymi. W ten sposób, uzyskany przez stulecia efekt epatuje harmonią i ładem przestrzennym. Wypracowane kształty zagród były zależne od: ukształtowania terenu, systemów osadniczych i zróżnicowanych układów społeczno-ekonomicznych. W IX-XI wieku

wykształcają się zasadnicze formy wsi: ulicówka i okolnica (wokół małego placu, stawu, małego jeziora) [8]. *„Na cechy zabudowy i jej rozplanowanie miały wpływ tradycja i prawo oraz procesy historyczne, które decydowały o kształcie stosunków własności i poziomie rozwoju gospodarczego. Wielkość siedliska, ilość i rodzaj budynków zagrody oraz ich wzajemne rozplanowanie zależały też od przyjętego w gospodarstwie kierunku produkcji [...] i jego skali”* [4].

Podstawową jednostką zabudowy wsi jest zagroda [4] mieszcząca miejsce zamieszkania, pracy i wypoczynku rodziny wiejskiej. (Il. 1) Kształt, wielkość i skład zagrody chłopskiej na Kaszubach zależne są od wielu czynników, wśród których wymienić można warunki naturalne (rzeźba terenu, hydrografia, układ dróg), osadnicze (wiek i kształt wsi, układ pól, skład etniczny), typ gospodarki, stopień zamożności gospodarza, stosunki rodzinne, tradycje i zwyczaje lokalne, urzędowe nakazy i normy, a także względy przeciwpożarowe [5]. *„Suma tych uwarunkowań [...] kształtowała różne podstawowe cechy zagród na wsi kaszubskiej w różnych okresach”* [5].

W XVI-XVIII wieku dominowała zagroda wieloskładnikowa, luźna, kształtem zbliżona do prostokąta. Do jej stałych składników zaliczyć można obiekt mieszkalny, stodołę, chlew, szopę, stajnię i owczarnię. Kościół, król i szlachta ustalali normy determinujące elementy zagrody i jej rozlokowanie. W tym okresie w obrębie zagrody utrwał się luźny system zabudowy z licznymi rozproszonymi budynkami. W wiekach XVIII-XIX nakazy pruskie zarządzają scalanie obiektów, uzasadniane ekonomicznym wykorzystaniem drewna i słomy oraz względami ochrony przeciwpożarowej, przy czym w 1824 roku pruskie prawo budowlane zakazuje łączenia domu mieszkalnego z zabudowaniami gospodarczymi pod jednym dachem [5]. Chałupy ustawiano względem drogi ścianą szczytową, albo licową lub też drugą ścianą wzdłużną, w której nie ma wejścia do wnętrza (zależało to od typu wsi, od wieku zagrody, szerokości niwy lub toni). W starych wsiach lokowanych na prawie polskim lub niemieckim (owalnice, ulicówki, wsie placowe) zagrody występują w zwartej formie, jedna obok drugiej, na ściśle wyznaczonej szerokości

wzdłuż drogi lub wokół placu. „*Starsze chałupy w przeważającej mierze były sytuowane szczytem do drogi, w niewielkiej od niej odległości. Tak z reguły były ustawiane chałupy podcieniowe i to najczęściej tym szczytem, który miał podcień*” [5]. Porządek ten zanika w XIX wieku wskutek regulacji gruntów, która burzy dawny układ pól.

Na Kaszubach spotkać można trzy podstawowe typy zagród chłopskich: o zabudowie prostokątnej, uformowanej w kwadrat oraz o układzie odmiennym, uzasadnionym warunkami naturalnymi czy indywidualną sytuacją gospodarstw [5]. W przestrzeni zagrody znajdujemy zabudowanie mieszkalne, warsztaty gospodarki hodowlanej roślinnej i zwierzęcej, miejsca gromadzenia plonów, narzędzia do pracy, zapasy opału, urządzenia pomocnicze (źródło wody, piec piekarski, parnik, wozownię, piwnicę, wydzielone miejsce na suszenie sieci, gnojownik, obiekt sanitarny). Część arealu uprawnego stanowił ogród (warzywa i drzewa owocowe), od XIX wieku z wydzielonym ogrodem kwiatowym. „*Zamknięta lub częściowo zamknięta forma zagrody odpowiadała potrzebom funkcjonalnym tradycyjnego funkcjonowania na wsi. Skupione razem budynki oraz towarzysząca im zieleń osłaniały podwórze przed wiatrem i śniegiem, zapewniały cień w skwarne dni, dopuszczały potrzebną ilość światła słonecznego, umożliwiały wywiewanie przykrych zapachów. Ich układ i forma tworzyły sprzyjające warunki dla prowadzenia prac gospodarskich w różnych porach roku. Drzwi i wrota budynków otwierały się na podwórze, zapewniając sprawną komunikację wewnątrz gospodarstwa oraz jego kontrolę. Przyzba przy ścianie domu pozwalała na odpoczynek, pod wysuniętymi okapami suszono zioła, podcień był miejscem wykonywania prac gospodarskich.*” [4] W XIX wieku wzorując się na klasycystycznych dworach i pałacach, do frontowych ścian chłopskich chat zaczęto przystawiać ganki, przed którymi urządzano kwiatowe przedogródki [4].

3. Cel wdrażania tradycyjnego wzornictwa

Celem wdrażania tradycyjnego wzornictwa jest, w aspekcie przestrzennym, utrzymanie w działaniach przestrzennych elementów i właściwości lokalnych, charakterystycznych dla danego regionu, czyli prowadzenie działań o charakterze proregionalnym, rozumianych (jak u początków powstania pojęcia regionalizmu [11]) jako element ruchu kulturowego zrodzonego ze sprzeciwu „wobec zmian, jakie do tradycyjnych krajobrazów i obyczajów wnosił rozwój miast i przemysłu” [11]. Kolejnym celem jest dbałość o „psychiczne zdrowie społeczeństwa” [11] warunkowane między innymi estetycznymi walorami otoczenia. *„Krajobrazy, w jakich mieszkamy, pracujemy, przemieszczamy się i odpoczywamy, wywołują w nas – w zależności od swoich walorów – stan radości i równowagi, poczucie obojętności bądź nastroje przygnębienia i apatii* [11]. Działania proregionalne można też rozumieć jako przeciwieństwo uniwersalizacji i uniformizacji kultury, i traktować jako antidotum na nieczytelność i jałowość przekazów przestrzennych, zagubienie i trudność utożsamienia z miejscem zamieszkiwania lub czasowego pobytu.

Połączenie pracy rzemieślników i ludności kaszubskiej z wieloletnią tradycją rodzimego miejsca, jego topografii, przyrody i historii pozwala na zaistnienie odczytywanego dzisiaj unikalnego nastroju (naturalności, ludowej „naiwności”, charakterystycznej dla prostolinijnej sztuki ludowej), ładu, harmonii. Umożliwia także odczuwanie współuczestnictwa, spójności, wpasowania i współlistnienia. Są to wartości, za którymi tęsknimy jako, że zostały utracone w wielokulturowej, bezładnej przestrzeni i zbyt często bezrefleksyjnej rzeczywistości współczesnych polskich wsi i miasteczek. Dodatkowo zasoby naszej planety są ograniczone w sposób aż nadto widoczny i trzeba nauczyć się racjonalnie nimi gospodarować. Pojawia się więc idea zrównoważonego rozwoju jako alternatywa dla bezmyślnego i niepohamowanego wzrostu: *„Zaczynamy zauważać wartości nieskażonego krajobrazu i ciągłości dziedzictwa kulturowego, poszukujemy korzeni, tożsamości, lokalności, a nawet jesteśmy skłonni przyznać im wartość ekonomiczną, mierzoną zyskiem osiąganym z rozwoju masowej turystyki; obok turystyki krajoznawczej pojawia się bowiem nowa dziedzina turystyki kulturowej”* [1]. Podejmowanie działań proregionalnych

oznacza przede wszystkim zainteresowanie lokalną kulturą. W ciągu ostatnich trzystu lat „tradycja architektoniczna regionu podlegała wielokrotnemu wartościowaniu i dopełnianiu. Zgodne jest to z ogólną definicją tradycji określającą, że obejmuje ona dobra kulturowe przekazywane w czasie /również w przestrzeni/ przejmowane i wartościowane. Wartościowanie określa stosunek poszczególnych pokoleń do dóbr kulturowych z przeszłości, ich zgodę na dziedziczenie lub protest przeciwko niemu”. [11]

4. Narzędzia i strategia aktywizacji

Jednym z narzędzi prowadzonych działań aktywizujących społeczność lokalną, zarówno rdzennych mieszkańców jak i nowoprzybyłe osoby (niekoniecznie o kaszubskich korzeniach) jest kreacja architektoniczna. Pojęcie to wykracza poza proces projektowania i realizacji obiektów architektonicznych. Kreację architektoniczną rozpoczyna myślenie o ingerencji w przestrzeń, zauważenie jej potencjału lub występujących w niej braków, niedostatków. W przypadku regionalnego budownictwa ludowego poruszamy się w systemie wzorów oraz ewoluujących w historii schematów budynków i systemów konstrukcyjnych. Nie można wskazać konkretnej osoby twórcy dlatego autorstwem należałoby uhonorować myśl rozwijaną przez pokolenia kaszubskich rzemieślników, artystów, budowniczych i wzbogacaną elementami czerpanymi z kultur ościennych (w tym, z podpatrywanego ponadlokalnego budownictwa i sztuki świeckiej i sakralnego²) i do tej myśli powracać, pozwalając jej trwać i rozwijać się.

Uznając ważność odczuć odbiorcy obiektu architektonicznego, spójną z postulatami wywiedzionymi z badań w dziedzinie psychologii architektury, każdorazowy proces kreacji przestrzennej należy odnosić do określonej grupy społecznej lub konkretnej osoby (tu określanych wspólnym mianem odbiorcy). W procesie projektowania odbiorca jest istotnym podmiotem jako adresat przekazywanych treści i przyszły użytkownik. Podkreślić należy

² na przykład ludowe wzory oparte o ściennie malarstwo sakralne wykonywane w duchu sztuki barokowej przez przyjezdnych artystów, jak chociażby graficzne przedstawienie owocu granatu przeniesione do haftu i regionalnego malarstwa na szkle

znaczenie jakie odgrywa możliwość realizacji potrzeb odbiorcy i utożsamienia się z grupą społeczną, a także potrzeba poczucia przynależności kulturowej, identyfikacji z miejscem, regionem, rozumienia relacji przestrzennych i komunikatów. Obiekty architektoniczne, będąc narzędziem wdrażania wzornictwa kaszubskiego, niosą określone przesłania, przekazują komunikaty i reprezentują konkretne wartości, wpisując się w nurt działań, zgodnych z wytycznymi propagowanymi przez grupę społeczną, osadzoną w określonej kulturze i podejmującą działania zgodne z określonym programem.

Obiekt architektoniczny, od momentu realizacji, podlega użytkowaniu fizycznemu oraz psychicznemu (jako budynek i jako nośnik informacji) [7]; funkcjonuje jako kompleks bodźców [3], ale odbiorca uczy się z niego „psychologicznie” korzystać dopiero kiedy pojmuje ten obiekt jako „pewien kontekst znaków” dający się „odnieść do jakiegoś znanego kodu”. W procesie eksploatacji zachodzi podproces użytkowania struktury fizycznej oraz podproces odbioru. Obydwa mechanizmy dotyczą użytkownika i odbiorcy i przebiegają równolegle. Fragment otoczenia działa jako bodziec poprzez swoją strukturę (substancję, kształt, rozmiar) oraz właściwości obiektywne (cechy wpływu rozumiane jako ogół zdolności dzieła fizycznego do oddziaływania na człowieka) [7]. Powstały obiekt współtworzy ponadto wielowiekową kulturę i jako taki musi spełniać warunki utrzymania poczucia tożsamości z miejscem, zachowania w swojej odsłonie formalnej i symbolicznej ładu przestrzennego i społecznego jako wartości nadrzędnych.

Czym jest więc obiekt architektoniczny, będący przedmiotem kreacji przestrzennej – zapisem idei? – odpowiedzią na potrzeby bytowe ludzi? – zaspokojeniem potrzeb wyższego rzędu? Jedno jest pewne, że „obiekt architektoniczny nie jest bynajmniej bodźcem wstępnym, zastępującym nieobecny obiekt pobudzający, lecz po prostu sam jest tym obiektem pobudzającym” [3]. Takie rozumienie uprawnia rozpatrywanie go jako narzędzia poczyną o charakterze socjologicznym.

Jednym z wytworów kreacji przestrzennej, w aspekcie analizowanego zagadnienia, jest ludowe budownictwo mieszkalne rozumiane jak „element materialnej kultury ludowej, który w ciągu stuleci należał do dość ustabilizowanych o silnym piętnie tradycji” [5]. Forma obiektu mieszkalnego ewoluowała przez lata, jednak zasadnicze wytyczne geometryczne pozostały zbliżone do formy wyjściowej. Wzorzec utrwalił się do tego stopnia, że dzisiaj operujemy pojęciem chaty kaszubskiej [8] (Il.1), wywiedzionym dodatkowo z powiązania wytworu kulturowego z określonym terytorium. Twórcy obiektów regionalnych posługiwali się i posługują nadal określonym językiem form. Badania prowadzone w dziedzinie psychologii architektury potwierdzają naukowo celowość tych często intuicyjnie podejmowanych decyzji przestrzennych. Jest stwierdzeniem powszechnie znanego faktu, że posługiwanie się językiem form służy przekazywaniu określonych i świadomie zapisywanych treści, budowaniu napięć, kreowaniu nastroju, a także budowaniu relacji w kontekście przestrzennym i społeczno-kulturowym.

II.1 chata kaszubska i jej umiejscowienie w zagrodzie na przykładzie zabytkowych obiektów w Muzeum – Kaszubski Park Etnograficznym. Teodory i Lzydora Gulgowskich we Wdzydzach Kiszewskich, fotografie autora tekstu

W regionalnym budownictwie kaszubskim możemy wyznaczyć stałe elementy porządkowane według określonych zasad, zauważamy powtarzalność linii zamykających (artykułowane koziółkami kalenice), rytm pionowych krawędzi ścian, artykulację płaszczyzn wynikającą ze szczególnego sposobu zastosowania materiałów pokryciowych/elewacyjnych, horyzontalne odcięcie od płaszczyzny posadowienia granicą wykonanego z kamienia polnego fundamentu i drewnianej belki podwalinowej. W ujęciu geometrycznym chałupa kaszubska to prosta, zwarta bryła zwieńczona wysokim dwuspadowym dachem³ o utrwalonym tradycją kącie nachylenia połaci 45°. (II.1) Występujące konstrukcje drewniane wykorzystują systemy: zrębowy, sumikowo-łątkowy i mieszany (zrębowo-sumikowo-łątkowy) oraz szkieletowy z wypełnieniem drewnianym. W budynkach o konstrukcji szkieletowej to konstrukcja właśnie zapewnia artykulację kompozycji plastycznej płaszczyzn pionowych stanowiąc element wzorniczy/dekoracyjny dzięki kontrastowi ciemnego drewna z bielonymi polami wypełnienia⁴, regularnemu rytmowi słupów i rygli. Konstrukcja szkieletowa geometrycznie oznacza układ pionowych słupów, rygli poziomych i ukośnych zastrzałów w narożach. Są to kompozycyjne akcenty wyrysowujące zarys form i wyróżniające jej elementy zasadnicze.

Dachy kryto strzechą słomianą (rzadziej trzcina, wrzosem, sosnową dranicą lub świerkowym sznydlem [9]) w kalenicy wzmocnioną konstrukcją drewnianą, a szczyty deskami wiatrowymi, wzbogacanymi ozdobami nadszczytowymi zwanymi pazdurami. [10] (II.2)

Trzeba zaznaczyć, że ludowe budownictwo kaszubskie jest skromnie wyposażone w detale budowlane, ograniczone do niezbędnych elementów wykończenia budynku. Bogatsza dekoracja

³ rzadziej dachem dymnikowym naczółkowym, który występuje głównie w Pasie Nadmorskim i na Kaszubach Zachodnich

⁴ często elementy drewniane poczerniano, zazwyczaj jednak pozostawały niemalowne i bielone wraz z całą ścianą

związana jest z podcieniem, chociaż i tu bywa ograniczona jedynie do samych słupów i zastrzałów. (Il.2) Wewnętrzne wyposażenie, obok centralnie usytuowanego pieca z paleniskiem, stanowią często dekoracyjnie rzeźbione i zdobione malarsko meble: łóżko, stół, krzesła, skrzynie, kredensy. Chałupa kaszubska jest też wyposażona w skromne dodatki ozdobne: obrazki na szkle, papierowe kwiaty, drewniane rzeźby, drukowane ręcznie i haftowane tkaniny (przesłonięcia okien, narzuty na łóżka).

Formalnym punktem wyjścia dla lokalnego budownictwa w XVIII wieku była „ukształtowana we wcześniejszym okresie chałupa jednoizbowa z narożną sienią, w której znajdowały się urządzenia ogniowe, i małą komorą wydzieloną z wnętrza izby” [9]. To znaczy, że chałupa kaszubska była pierwotnie jednoprzestrzennym parterowym budynkiem z umieszczonym wewnątrz centralnie otwartym paleniskiem, wokół którego rozmieszczone były wszystkie niezbędne funkcje. (Il.1) Następnie przekształcała się stopniowo w obiekt czteroizbowy, dwutraktowy, wzorowanym na dworku drobnej szlachty kaszubskiej, z pełnym programem funkcjonalnym. Już w XIX wieku pojawiają się na Kaszubach chałupy podcieniowe (z podcieniami szczytowymi, wnekowymi, narożnymi). Pomieszczenia mieszkalne i pomocnicze skupione były teraz wokół centralnie usytuowanego komina [10]. Rozpatrywany układ pozwala wyróżnić chałupy jedno- dwu- i wielownętrzowe oraz podcieniowe i bez podcienia [5].

II.2 detale wzornicze w zabytkowych chatach kaszubskich w Muzeum – Kaszubski Park Etnograficznym. Teodory i Izydora Gulgowskich we Wdzydzach Kiszewskich, fotografie autora tekstu

Tak więc chata kaszubska, z całym jej bogactwem znaczeń, przy jednoczesnej adaptowalności do aktualnych potrzeb i oczekiwań, wydaje się doskonałym wzorem, którego wdrażanie może przyczynić się do aktywizacji mieszkańców, uwidaczniając szacunek wobec ludzkiej przestrzeni z jej elementami środowiska zbudowanego i przyrody. Propozycja kontynuacji charakterystycznych dla regionu rozwiązań przestrzennych odbywać się może poprzez edukacyjną formę programów społecznych lub wprowadzenia wytycznych legislacyjnych wskazujących elementy istotne, idee i potencjalne możliwości czytelnych aplikacji do układów zabudowy lub projektowanych obiektów. Proces twórczego działania w przestrzeni rozpoczyna się od autora, pomysłodawcy proponowanych ingerencji i zmian, ewoluuje projektem i samym aktem kreacji obiektu przestrzennego oraz kontynuuje się dzięki odbiorcom istniejącego obiektu, ich doznaniom i pozyskiwanym w procesie odbioru doświadczeniom przestrzennym, prowadzonym analizom i badaniom. Kreacja przestrzenna to proces i efekt tego procesu. Zaistnienie kreacji przestrzennej warunkują osoby twórcy i odbiorcy oraz związane z nimi odpowiednio: proces kreacji i proces odbioru.

5. Podsumowanie.

Analizując procesy zachodzące w przestrzeni projektowanej przez ludzi dla ludzi, z uwagą i szacunkiem, kompetencją, a zarazem z pokorą wobec własnej ograniczoności oraz złożoności i wieloaspektowości badanych zagadnień, należy oprzeć się na badaniach multidyscyplinarnych i zauważyć jak dużą rolę odgrywa prawidłowe operowanie formami, ich układem i wzbogacającym całość wzornictwem rzemieślniczym i plastycznym – rzeźbiarskim. Właściwie formowana przestrzeń architektoniczna, w prawidłowo przebiegającym procesie projektowania, powinna być kierowana do określonego, wstępnie zdefiniowanego odbiorcy. Tak

zaprojektowane elementy w przestrzeni powinny stanowić odpowiedź na ujawnione i nieujawnione oczekiwania mieszkańców małych społeczności lokalnych, starając się odpowiedzieć na nie, bądź je wyprzedzić. Obiekty architektoniczne niosą więc ze sobą i warunkują zaistnienie określonych wartości decydujących o jakości stanu psychofizycznego ludzi zamieszkujących daną przestrzeń, bądź w niej goszczących. Celem projektowanych obiektów jest, poza oczywistym aspektem czysto użytecznym, pobudzanie zmysłów i przekazywanie określone treści, co w dalszym etapie może przyczynić się do podniesienia jakości życia.

Poruszane zagadnienia wkraczają w kompetencje socjologii i kulturoznawstwa jako dziedzin badających funkcjonowanie grup społecznych w określonych warunkach, dlatego należy jedynie zaznaczyć konieczność współpracy interdyscyplinarnej przy prowadzeniu programów aktywizujących określone środowiska. Warto przypomnieć, że kultura stanowi sumę potrzeb i różnych sposobów ich zaspokajania [8] oraz zróżnicowań, rozumianych jako powstałe w procesie historycznym osobliwości regionalne i czasowe. Pojmowana jest też jako „wzorzec idealny zachowań ludzkich, uniwersalny i ponadczasowy” [8]: Trzeba podjąć próbę zachowania z przeszłości „wartości, które, nie starzejąc się, mogą funkcjonować z pożytkiem również w modelu kulturowym proponowanym z myślą o przyszłości” [8].

Dbłość o spełnienie oczekiwań odbiorców, zapewnienie im poczucia tożsamości, poczucia przynależności kulturowej, identyfikacji z regionem, rozumienia relacji przestrzennych, satysfakcji przy równoczesnej stymulacji i zapewnieniu komfortu fizycznego oraz psychicznego poprzez obiekty architektoniczne – to warunki prawidłowego kreowania elementów w przestrzeni. Dbłość o jakość przekazu, harmonię krajobrazu, czytelność historii regionu kaszubskiego i obowiązującej od wieków idei współistnienia z otoczeniem powinna stanowić podstawę działań przestrzennych prowadzonych w duchu kontynuacji regionalizmu.

Ponieważ działania przestrzenne wpływają na jakość życia ludzi (działanie długofalowe) i na nasz stan psychofizyczny (w wyniku każdorazowego aktu odbioru), na poczucie jedności, tożsamości, identyfikacji (z grupą społeczną, regionem, przyrodą, tradycją), dlatego należy prowadzić je kompetentnie i z właściwą starannością utrzymywać lub wprowadzać ład przestrzenny. Celem działań twórczych powinno być podtrzymanie identyfikacji odbiorców/użytkowników przestrzeni w grupie społecznej z zamieszkiwanym regionem, historią miejsca, przyrodą, naturalnymi warunkami geograficznymi, lokalnymi materiałami, barwami czerpanymi z natury i kultury, wzorami zdobniczymi opartymi o motywy przyrodnicze i wynikającymi ze wzbogaconej plastycznie myśli rzemieślniczej. Rozumiejąc pewne znużenie monotonią stosowanego repertuaru form, podjąć należy twórczą współpracę z kompetentnymi projektantami i urzędami propagującymi rozwiązania pokrewne, dostosowane do współczesnych standardów życia, oczekiwań, stylistyki, a nawet mody. Powrót do form regionalnych, czy podtrzymanie ich bytu można uzyskać dzięki zainteresowaniu historią i zyskaniu aprobaty społecznej dla kontynuacji dokonań kulturowych grup etnicznych dla powrotu do historycznych form przestrzennych – wartości wartości zapomnianych, a tak poszukiwanych. Zapewne w pewnej mierze źródła obecnego stanu rzeczy upatrywać należy, jak zauważa Kowicki, w refleksji, iż *„apologetyce modernizmu, jako jedyne wartościowego źródła architektonicznej inspiracji, towarzyszy nader często zdumiewające ignorowanie przez jego wyznawców całego bogactwa regionalnych uwarunkowań kulturowych, historycznych, krajobrazowych i wszelkich innych różnorodności lokalnych. Prowadzi to do irracjonalności w ocenie architektonicznych projektów domów dla obszarów wiejskich, zwłaszcza gdy uwarunkowania zewnętrzne traktowane bywają w sposób niezwykle wybiórczy.”* [6]

Kultura to całokształt osiągnięć grupy społecznej i tak rozumiana ewoluuje wraz z tą grupą, różnie w poszczególnych swoich aspektach. Budownictwo współczesne operuje, dzięki osiągnięciom techniki i uprzemysłowieniu, wieloma nowoczesnymi materiałami oraz

technologiami. Forma ewoluuje w kontekście funkcji, warunków życia, oczekiwań, sposobu spędzania czasu, ale podstawowe jej determinanty, odnoszone geometrycznie i psychologicznie do człowieka jako odbiorcy i użytkownika, zmieniają się w ograniczonym zakresie.

Szansą Kaszub „*jest stosunkowo silne poczucie tożsamości kulturowej mieszkańców (...). Jeśli gdziekolwiek w Polsce można liczyć na odrodzenie i kontynuację rodzimej kultury przestrzennej budowania, to właśnie tutaj na Kaszubach*” [1]. Tu należy upatrywać nadziei na zrozumienie i podtrzymywanie idei kontynuacji tradycji regionalnej. Niezależnie od przyjętej strategii, każde ukierunkowane na podtrzymanie lokalnych wartości działanie jest wartościowe. Najbardziej wartościowe byłoby oparte na przedstawionych koncepcjach strategiczne planowanie i wdrażanie sukcesywnie opracowanych zespołowo schematów projektowych. Stanowiąc jedynie ramowe podpowiedzi dla projektantów i inwestorów zainteresowanych świadomym współtworzeniem kultury kaszubskiej w jej przestrzennych i wzorniczych przejawach, mogłyby umożliwić kolejnym pokoleniom doświadczenie unikalnego poczucia ciągłości i współuczestnictwa w wyjątkowej historii regionu. A, jak słusznie zauważa Sadkowski „*tradycje kaszubskiego budownictwa ludowego, rozpoznane i określone dziedzictwo, powinno zostać przekazane następnemu pokoleniu w formie dostosowanych do potrzeb określonych przez teraźniejszość*” [9].

Bibliografia

- [1] Baranowski A., *Teraźniejszość i przyszłość architektury regionalnej kaszub jeziornych*, w: *Regionalne budownictwo na kaszubach jeziornych w XXI wieku*. Materiały z sesji naukowej w Wieżycy, 6 października 2000, pod red. T.Chrzanowskiego, K.Miłejko, A.M.Szydłarskiej, wydawnictwo, Warszawa Kartuzy Ośrodek Ochrony Zabytkowego Krajobrazu Narodowa Instytucja Kultury Zarząd Kaszubskiego Parku Krajobrazowego 2000, s.44, s.45, s.44, s.52
- [2] Böhm A., *Percepcja formy urbanistycznej*, w: A. Rapoprł., *Teka Komisji Architektury i Urbanistyki*, tom XX, O/PAN, Kraków 1986, s.123
- [3] Eco U., *Nieobecna struktura*, przeł. A. Weinsberg, P.Bravo, Wydawnictwo KR, Warszawa 1996, s.211, s.206
- [4] Górka A., *Zagroda. Zagadnienia planowania i projektowania ruralistycznego*, Wydawnictwo Politechniki Gdańskiej, Gdańsk 2011, s.12, s.10, s.11

- [5] Knyba J., *Budownictwo ludowe na Kaszubach*, Wydawnictwo Morskie, Gdańsk, 1987, s.40, s.65, s.46, s.24
- [6] Kowicki M., *Patologie/ wyzwania architektoniczno-planistyczne we wsi małopolskiej*. Studium na tle tendencji krajowych i europejskich. Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków 2010, s.134
- [7] Lenartowicz K., *O psychologii architektury. Próba inwentaryzacji badań, zakres przedmiotowy i wpływ na architekturę*, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej. Kraków 1992, s.31, s.31
- [8] Pokropek M., *Budownictwo ludowe w Polsce*, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1976, s.18, s.24, s.6, s.6, s.6
- [9] Sadkowski T., *Tradycje historyczne budownictwa regionalnego na Kaszubach*, w: *Regionalne budownictwo na kaszubach jeziornych w XXI wieku*. Materiały z sesji naukowej w Wieżycy, 6 października 2000, pod red. T.Chrzanowskiego, K.Miějko, A.M.Szydłarskiej, wydawnictwo, Warszawa Kartuzy Ośrodek Ochrony Zabytkowego Krajobrazu Narodowa Instytucja Kultury Zarząd Kaszubskiego Parku Krajobrazowego 2000, s.37, s.43, s.42, s.37, s.43
- [10] Szarejko K., *Kaszubski dom drewniany – tradycja i współczesność*, w: <http://www.pg.gda.pl/architektura/eurarc/pdf/polska/kaszuby%20dom.pdf> [dd, 2014.09.12].
- [11] Wallis A., *Socjologia i kształtowanie przestrzeni*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1971, s.186, s.186, 186-187, s.186

Streszczenie

Koncepcją dla reaktywacji społeczności wiejskich lub nowopowstałych społeczności osób zamieszkujących stale lub czasowo na obszarach podmiejskich jest zainteresowanie ich miejscem zasiedlenia z perspektywy jego historii i walorów przyrodniczo-kulturowych. Zrozumienie lokalnych uwarunkowań jest punktem wyjścia dla zbudowania pozytywnych relacji społecznych. Jednym z aspektów takich uwarunkowań są tradycje wzorniczo – budowlane upowszechnione w historii poszczególnych miejsc przynależących do większych obszarów. Takim przykładem godnym refleksji są Kaszuby, umiejscowione w Polsce północnej. Istnieje tu wiele możliwości reaktywacji lub aktywacji małych społeczności lokalnych w oparciu o dobre, świadome rozpoznanie wzornictwa i architektury regionalnej oraz umiejętne zaadaptowanie jej dla własnych potrzeb ku zbudowaniu lub odbudowaniu pozytywnego porozumienia współmieszkańców.

Summary

The idea of reactivating the rural communities of people living constantly or temporarily at the suburban areas is to make them interested in their place of living from the perspective of its history and the cultural/ natural virtues. Understanding the local circumstances is the basic point to create the positive social relationships. One aspect of these circumstances are the design and building traditions disseminated in the history of specific places belonging to the larger territories. The good example is Kaszuby, placed in northern Poland. Here could come many possibilities of reactivating or activating the small local communities based on well done, conscious recognition of regional design and architecture and what more adopting them for individual needs to create the positive agreement of inhabitants.

Spis ilustracji

II.1 chata kaszubska i jej umiejscowienie w zagrodzie na przykładzie zabytkowych obiektów w Muzeum – Kaszubski Park Etnograficznym. Teodory i Izydora Gulgowskich we Wdzydzach Kiszewskich, fotografie autora tekstu

II.2 detale wzornicze w zabytkowych chatkach kaszubskich w Muzeum – Kaszubski Park Etnograficznym. Teodory i Izydora Gulgowskich we Wdzydzach Kiszewskich, fotografie autora tekstu

Słowa kluczowe

regionalizm, Kaszuby, wzornictwo

Key words

regionalism, Kaszuby, designing